

## A ČO, AK JE ORIGINAL DVOJAZYČNÝ? (Slovensko-český východiskový text ako prekladateľský problém)

UTE RABLOFFOVÁ

Durch denselben Act, vermöge dessen [der Mensch] die Sprache aus sich herauspinnt, spinn er sich in dieselbe ein, und jede zieht um das Volk, welchem sie angehört, einen Kreis, aus dem es nur insofern hinauszugehen möglich ist, als man zugleich in den Kreis einer andren hinübertritt. Die *Erlernung einer fremden Sprache* sollte daher die Gewinnung eines neuen Standpunktes in der bisherigen Weltansicht sein, und ist es in der That bis auf einen gewissen Grad, da jede Sprache das ganze Gewebe der Begriffe und die Vorstellungsweise eines Theils der Menschheit enthält.<sup>1</sup>

Chcela by som sa zaoberať problematikou, na ktorú som narazila pri preklade prózy Alty Vášovej *S Boženou*. Je to titulná poviedka antológie slovenskej krátkej prózy *Wie Laub von einem Baum*.<sup>2</sup>

Alta Vášová si vo svojom veľmi osobnom, denníkovom texte pripomína prácu na scenári filmu o Božene Nemcovej. Keď si rozprávačka postupne sprítomňuje Nemcovej život, odbočuje stále viac k vlastnému životu v šesťdesiatych rokoch, nachádza medzi oboma paralely a rozvíja dialóg dvoch žien, pretože storočie je medzi nimi zrazu "ako zotreté". Zhoda v životných skúsenostiach a konfliktoch oboch autoriek je reflektovaná: "... pozor: Je to živá ženská s problémami: problémy rovnaké, no o storočie prv". Takto dochádza k solidarizačnému aktu, rozprávačka vstúpi do života Nemcovej, tá zas do života rozprávačky, oba životy sa prelínajú. Práve v zachytení rozvíjajúceho sa dialógu spočíva intencia textovej kompozície: Alta Vášová strieda vlastný autobiografický text s úryvkami zo scenára, ktorý sa silne opiera o listy a denníky Boženy Nemcovej. Rozprávačka ich nahmatáva, reaguje na ne, vŕhne ich do vlastného textu. Citáty z Boženy Nemcovej sú textotvorné: dávajú impulz pre ďalšie rozprávania a stávajú sa pre rozprávačku podnetom aj meradlom.

Čaro dialógu dvoch kreatívnych, nie nekomplikovaných žien sa zvyšuje vzdialenosťou medzi nimi. Dvojnásobný kontrast medzi autorkami vzniká kombináciou českých a slovenských textových zložiek a tým konfrontáciou

---

<sup>1</sup> W. von Humboldt: *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, Berlin 1836.

<sup>2</sup> *Wie Laub von einem Baum (29 Geschichten aus der Slowakei)*, ed. P. Zajac, Blieskastel 1994.

českého a slovenského literárneho a kultúrneho kontextu. K tomu pribúda časový odstup takmer jedného storočia medzi napísaním obidvoch textov. Povedku so silnými vnútrotextovými kontrastmi na lingvistickej aj socio-kultúrnej rovine viaže žáner denníka alebo autobiografického písania ako paralela na literárno-poetickej rovine.

### VIACERÉ KULTÚRY V JEDNOM TEXTE

Do textu našej poviedky sa vpisujú aspoň tri kultúry: česká a slovenská kultúra romantizmu a slovenská kultúra prítomnosti. Míhne sa v nej aj rímska kultúra. S Boženou Nemcovou a Altou Vášovou sa stretnú dve predstaviteľky dvoch literatúr a kultúr v jednom texte, a to bez sprostredkovateľskej inštancie. Dôsledkom je súčasná (simultánna) prítomnosť dvoch jazykových, literárnych a kultúrnych *kódov* v jednom textovom tkanive. Recepčia takého zmiešaného textu je pre reálneho čitateľa možná bez problémov, pretože aspoň zo slovenskej strany tu platia osobitosti *biliterárnosti* v česko-slovenskom kontexte, ktoré Jana Nemcová<sup>3</sup> opisuje v nadväznosti na Antona Popoviča: "Komunikant recipuje dve literárne tradície" a je preto schopný "komunikovať v dvoch literárnych kódach". Prítom sa môže stať, že autor a jeho dielo sa stávajú súčasťou klasického dedičstva obidvoch literatúr aj spoločného literárneho kontextu. V prípade Boženy Nemcovej to pre slovenskú literatúru určite platí.

Obojstranný proces zblížovania s inou literatúrou a kultúrou je základnou a nosnou témou toho textu a je zretelný už vo vznikajúcom scenári, ktorý je realizovaný ako text v texte. Cez postavu Boženy Nemcovej sa Alta Vášová zaoberá a vyrovná s kultúrou českej romantiky. Jej vnútorná cesta je vlastne ozvenou na reálne cesty Boženy Nemcovej, ktorá Slovensko za romantizmu pre seba objavila.

Dramaturgička Alta Vášová sa celkom uvedomele pokúša zachovať dojem dvoch kultúr: "Keby tak celý film sprevádzal jej sugestívny hlas? Čo s češtinou? Ponechať: získa to dokumentárny rozmer... vedľa nej zachytiť reč ľudu, dialektu nehercov, odev, spôsoby – ako ich opísala." Odmenou pre presné vnímanie najjemnejších – jazykových, štylistických, mentálnych – rozdielov je zážitok fascinácie: filmový divák sa tak ako čitateľ stáva svedkom otvoreného, takmer nežného a nadšeného (romantického) prístupu obidvoch autoriek k tomu inému, druhému.

---

<sup>3</sup> J. Nemcová: K špecifickým stimulom česko-slovenskej biliterárnosti, sb. *Československý literárny kontext*, Praha-Bratislava 1983, s. 275.

Náš príklad by mohol pôsobiť exoticky, nie je však v súčasnej slovenskej próze ojedinelým prípadom: konfrontáciu slovenčiny s češtinou nájdeme aj v korešpondencii Milana Šimečka so synom Martinom v knihe *Svetelná znamení* alebo v korešpondencii Ludvíka Vaculíka s Ivanom Kadlečíkom *Poco rubato*. Práve ako autentický sprievodný znak autobiografických a biografických textov a najmä listov a denníkov sa konfrontácia dvoch štandardných jazykov javí ako logická a plodná.

V slovenských literárnych textoch nájdeme však české úryvky aj ako markantné citáty, napríklad v *Hľadani strateného autora* Dušana Mitanu alebo v *Metodologickej poviedke* Pavla Vilkovského. V dialógoch Lasicu a Satinského alebo aj vo viacjazyčných stredoeurópskych anekdotách a vtípoch, ako ich podáva J. L. Kalina<sup>4</sup> sa reflektuje v komprimovanej forme jazyková situácia regiónu, ktorý čerpá svoju kreativitu a neopakovateľnosť práve aj z vedome uplatňovaného viacnásobného jazykového a kultúrneho zakódovania. Platí to aj pre opačný prípad, keď sa slovenské javiskové alebo televízne produkcie podávajú v českom kontexte.

Zpracovanie českých úryvkov do slovenských textov a vznikajúca vnútrotextová dvojjazyčnosť, z ktorej vyplýva zvláštny moment napätia, je teda vyskúšaným a možno aj osvedčeným kontrastným prostriedkom. Prvý predpoklad pre využitie vnútrotextovej dvojjazyčnosti ako dynamizujúceho kontrastného prostriedku je *interkomunikabilita*: recipient musí bez komplikácií rozumieť obom jazykom. To zaručuje aspoň *pasívny bilingvismus* recipientov. Je to jav, ktorý slovenské a možno aj česko-slovenské komunikačné spoločenstvo bytostne charakterizuje. Druhý predpoklad však spočíva v tom, že *čaro toho cudzieho* alebo aspoň toho druhého sa zachováva, pretože je jedným z garantov textovej dynamiky a vytvára doplnkový estetický efekt textu. Inakosť oboch jazykov pociťujú práve takí autori, ktorí sú ako Martin Šimečka<sup>5</sup> doma v dvoch jazykoch. Ten rozdiely medzi češtinou a slovenčinou takmer mytizuje: "So začudovaním som pociťoval, že tak podobné jazyky vykazujú napriek svojej takmer identickej gramatike fatálne rozdiely, a že som nebol schopný sám seba prekladať. Rozdiel spočíva v charaktere jazyka, ktorý vie spoznať len ten, kto ich oba používa ako vlastné."

Vrátme sa však k textu Alty Vášovej. Popri dlhých pasážach v češtine sa vyskytujú v dvojjazyčných dialógoch našej poviedky jazykové zmeny aj v rychlejšom tempe striedania:

<sup>4</sup> J. L. Kalina: *Tisíc a jeden vtíp (Učebnica v-tipológie a ž'artizmu)*, Bratislava 1969, 1991.

<sup>5</sup> M. M. Šimečka: *Geschichte über Sprachen (Die Probleme zwischen Tschechisch und Slowakisch)*, *Lesezirkel, Wiener Zeitung, Literaturmagazin* 70, Dezember 1994.

Jánoš: Zaraz bude padať... Urobíme krytý voz.

Božena: Ta řeč... čistá, krásná, hned by se tisknout mohla...

Pretože alternácia medzi češtinou a slovenčinou je funkčná a zmysluplná, reagujú miesta jazykovej zmeny zvlášť citlivo na prekladateľské zásahy. Niekedy sa da pracovať už len s metatextovými prekladateľskými komentármi ("povedal po slovensky", "povedala česky"), ktoré stretávanie sa dvoch jazykov a kultúr síce deklarujú, ale nedajú ho priamo zakúsiť. Dochádza k "zníženiu zážitkovosti" (Miko) a k "oslabeniu výrazu" (Popovič), čo tu vzhľadom na dvojjazyčný originál však treba skôr hodnotiť ako objektívny, neodvratiteľný a tým "konštitutívny" posun.

### PREKLADATELSKÝ PROBLÉM: "NATURALIZÁCIA" (EINDEUTSCHUNG), ALEBO "EXOTIZÁCIA" (VERFREMDUNG)?

Nemčina nemá kontrastný prostriedok, ktorý by sa rovnal konfrontácii dvoch štandardných jazykov v tom istom texte. Česko-slovenská jazyková situácia je osobitný prípad, hoci v európskom kontexte jestvuje niekoľko ekvivalentných jazykových párov, napríklad v Škandinávii alebo na Ukrajine. Iste by sa tu dalo uvažovať o práci s dialektami alebo sociolektami. Tie však majú podobne ako "rakúština" alebo iné deriváty nemčiny len parciálnu platnosť a preto by neboli celkom ekvivalentnou náhradou pre kultúrne zázemie naozajstnej dvojjazyčnosti. Protiklad "pruskej" a "rakúskej" nemčiny sa tradične rád používa na typizáciu, ako napríklad u Karla Krausa v *Posledných dňoch ľudstva* alebo u Grete Reinerovej v jej legendárnom preklade *Švejka*. Bertolt Brecht bol z neho fascinovaný; nevidel však vo Švejkovom jazyku dialekt, ale "Wurstelvariante von Deutsch".<sup>6</sup> Ostáva otvorenou otázkou, či sa dojem typizácie v novom preklade Petra Sachera, kde bude Švejk hovoriť berlínsky, nakoniec stratí... Treba zrejme predsa len rátať s nemeckým čitateľom, ktorý dialekty a sociolekty rýchlo spája so sociálnou alebo inou klasifikáciou, čo by mohlo rýchlo viesť k neželanému klišé.

Úloha prekladu Vášovej poviedky spočívala teda v zachovaní dvojjazyčného dialógu dvoch pisateliiek a z toho vyplývajúceho kontrastu dvoch jazykových a kultúrnych kódov, hoci tento dialóg mal byť prenesený do komunikačného spoločenstva, v ktorom takto pestovaný druh bilingvizmu, biliterárnosti a "bikulturality" nejestvuje.

---

<sup>6</sup> A. Polgar, cit. podľa H. Kunstmann: *Tschechische Erzählkunst im 20. Jahrhundert*, Köln-Wien 1974, s. 380.

Tým sa nám automaticky vynára klasická téma sporov, ktorá sa tiahne celými v nemeckom jazykovom priestore reflektovanými dejinami umeleckého prekladu. Je to otázka, či máme text prekladu úplne prispôbovať norme cieľového jazyka, alebo či by sa v preklade nemali zachovať osobitosti jazykového systému originálu. František Miko rozlišuje medzi rešpektovaním kultúry originálu alebo kultúry prekladu. Názorný prehľad o polemike medzi "Eindeutschung" a "Verfremdung" ponúkajú okrem iných Ralph-Rainer Wuthenow v publikácii *Das fremde Kunstwerk* a Rolf Kloepfer vo svojom diele *Die Theorie der literarischen Übersetzung*.<sup>7</sup>

Werner Koller<sup>8</sup> opisuje *naturalizáciu* alebo *die sich einpassende Übersetzung* alebo *die verdeutschende Übersetzung* tak, že sa pohybuje v rámci jazykovo-štylistických noriem, ktoré v cieľovom jazyku platia v čase prekladateľskej práce... Zaradia sa do množstva pôvodných textov a môžu prispievať k potvrdzovaniu a utvrdzovaniu noriem... *Exotizácia* alebo *die verfremdende Übersetzung* sa usiluje osvojiť si či sledovať jazykovo-štylistické štruktúry východiskového textu, alebo ich nechať aspoň presvitať. Také preklady môžu jestvujúce jazykové normy zmeniť, rozširovať, obnovovať... Anton Popovič vychádza z "faktoru kultúry v preklade" alebo z "medzikultúrneho faktoru v preklade"<sup>9</sup> a označuje ich póly ako "*naturalizáciu*" pre "*die sich einpassende*" a ako "*exotizáciu*" pre "*die verfremdende Übersetzung*".<sup>10</sup>

Obávala som sa, že kontrast medzi členmi jazykového páru čeština a slovenčina by sa mi mohol pri dôslednom rozhodnutí pre naturalizáciu úplne stratiť. Individuálny spôsob písania by sa iste dal zachovať, ale základný emocionálny zážitok, objav blízkosti cez bariéru istej jazykovej, kultúrnej a historickej vzdialenosti by bol oveľa menej plastický, pretože vzdialenosť medzi textom Vášovej a Nemcovej by bola v cieľovom texte pre čitateľa prekladu oveľa nižšia než pre čitateľa originálu. Z toho dôvodu sa oplatí uvažovať o potenciách druhého prístupu, o exotizácii. Je pravda, že pre terajší prekladateľský úzus už nie je rozhodujúca. V kontextoch príliš vyhranenej, etablovanej a tým aj štandardizovanej a upevnenej naturalizácie, ako sa napríklad spravidla pestuje pri prekladoch z angličtiny alebo

---

<sup>7</sup> R.-R. Wuthenow: *Das fremde Kunstwerk (Aspekte der literarischen Übersetzung)*, Göttingen 1969, s. 47-71; R. Kloepfer: *Die Theorie der literarischen Übersetzung (Romanisch-deutscher Sprachbereich)*, München 1967, s. 60-83.

<sup>8</sup> W. Koller: *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*, Heidelberg-Wiesbaden 1992, s. 60.

<sup>9</sup> A. Popovič: *Poetika umeleckého prekladu*, Bratislava 1971, s. 106.

<sup>10</sup> A. Popovič in *Originál / preklad – interpretačná terminológia*, ed. A. Popovič, Bratislava 1983, s. 184.

američtiny do nemčiny, však znovu vstúpi do vedomia. A najmä v jazykovo-filozofických textoch, kde sa zmysel kľúčových pojmov často generuje z ich etymologického významu, sa stáva oscilácia medzi jazykom a významom zmysluplnou konštantou. Ak sa tento subtilný pomer pri preklade nemôže zrekonštruovať, treba ho aspoň pomenovať, ako sa to napríklad často praktizuje v podrobných prekladateľských pripomienkach a v rozsiahlych komentároch.

### POTENCIE EXOTIZÁCIE (VERFREMDUNG)

Keby sme sa rozhodli pre posilnenie exotizácie, stáli by sme, ako hovorí Goethe, pred požiadavkou, "daß wir uns zu dem Fremden hinüber begeben und uns in seine Zustände, seine Sprachweise, seine Eigenheiten finden sollten",<sup>11</sup> čo by zodpovedalo schleiermacherovskému "Sich-Hinüberbiegen zum Fremden: ... der Übersetzer läßt den Schriftsteller möglichst in Ruhe, und bewegt den Leser ihm entgegen..."<sup>12</sup> Impulzom pre obhajobu exotizácie mohol byť v romantike objav "toho cudzieho" a úcta pred ním, ako to Wilhelm von Humboldt explicitne formuloval 1816 v úvode k vlastnému prekladu *Agamemnona*: "Es ist nicht zu kühn zu behaupten, daß in jeder, auch in den Mundarten sehr roher Völker, die wir nur nicht genug kennen (womit aber gar nicht gesagt werden soll, daß nicht eine Sprache ursprünglich besser als eine andere, und nicht einige andren auf immer unerreichbar wären) sich Alles, das Höchste und Tiefste, Stärkste und Zarteste ausdrücken läßt".<sup>13</sup> Ešte viac: Humboldt poukazuje na "mystický súvis" medzi jazykovými formami a vecami nimi vyjadrenými, ktorý je poznačený "duchom, v ktorom vznikli, a stále ešte vznikajú", a to "duchom národa".<sup>14</sup> Preto mohol vo svojej úvahe *Über das vergleichende Sprachstudium* (1822) formulovať, že myslenie nie je len závislé od jazyka ako takého, ale do istej miery aj od každého jednotlivého jazyka zvlášť. V konečnom dôsledku je

---

<sup>11</sup> J. W. von Goethe: Zu brüderlichem Andenken Wielands, in *Art, Ged. Ausg.* Bd. 12, s. 705; cit. podľa H. J. Störig: *Das Problem des Übersetzens*, Darmstadt 1963.

<sup>12</sup> F. Schleiermacher: Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens, *Friedrich Schleiermacher's sämtliche Werke (Dritte Abteilung: Zur Philosophie)*, Berlin 1838, s. 218.

<sup>13</sup> W. von Humboldt: Einleitung zur Übersetzung des "Agamemnon" (1816), cit. podľa H. J. Störig: *Das Problem des Übersetzens*, Darmstadt 1963.

<sup>14</sup> Tamže, s. 131.

preňho rozdielnosť jazykov "rozdielnosťou samotných názorov na svet".<sup>15</sup> Akceptovanie práve tohto poznatku by mohol aj v našom prípade legitimovať postup exotizácie, ktorý mal predovšetkým v minulosti svojich prívržencov: Buber a Rosenzweig z neho vychádzali pri svojom preklade biblie; Walter Benjamin rozlišuje vo svojej úvahe *Die Aufgabe des Übersetzers* (1923) medzi "mieneným" a "spôsobom mienenia", pričom "sa mienené viaže na spôsob mienenia v určitom slove" tak, že vlastne "nie je vymeniteľné";<sup>16</sup> pre José Ortega y Gasseta vyplýva "bieda" prekladu okrem iného aj z toho, že rozličné jazyky "vychádzajú z rozličných duševných obrazov, z nerovnakých duchovných systémov a – v poslednej inštancii – z protichodných filozofií".<sup>17</sup> Roman Jakobson poukázal na problém v roku 1957 pomocou celkom konkrétnych gramatických kategórií, u ktorých nachádza "poznávaciu funkciu vo veľmi malej miere", priznáva im však "veľký sémantický význam... predovšetkým v poézii, čo je zrejme v jazykovej mytológii a v "symbolike genera", ako napríklad v slovách ako "život", "smrť", "deň", "noc".<sup>18</sup>

Keby prekladateľ popri dvoch "rovnocenných správach", ktoré preklad implikuje, chcel plasticky reprodukovať aj tie dva do neho vpisované "rozličné kódy", stál by pred neľahkou úlohou, opačnou cestou vyfiltrovať z východiskového jazyka a z jeho stavby odlišné filozofie, spôsoby myslenia a "spôsobu mienenia", aby ich mohol potom vo svojom preklade zviditeľniť a zachovať. Najnástojčivejšie to asi vyjadril Rudolf Pannwitz vo svojej "krisis der europäischen kultur", kde kritizoval: "unsere übertragungen, auch die besten, gehn von einem falschen grundsatz aus, sie wollen das indische, griechische, englische verdeutschen, anstatt das deutsche zu verindischen, vergriechischen, verenglischen, sie haben eine viel bedeutendere ehrfurcht vor den eigenen sprachgebräuchen als vor dem geiste des fremden werks..."<sup>19</sup> Znamenalo by to v našom prípade, že nemčinu máme v preklade "poslovenčiť" a "počeštit", aby sa zviditeľnil kontrast medzi oboma východiskovými jazykmi aj v texte prekladu?

---

<sup>15</sup> W. von Humboldt: Über das vergleichende Sprachstudium (1822); cit. podľa R.-R. Wuthenow: *Das fremde Kunstwerk (Aspekte der literarischen Übersetzung)*, Göttingen 1969.

<sup>16</sup> W. Benjamin: *Die Aufgabe des Übersetzers*, *Schriften I*, ed. T. W. Adorno – G. Adornová – F. Podszus, Frankfurt a. M. 1955, s. 46.

<sup>17</sup> J. Ortega y Gasset: *Glanz und Elend der Übersetzung*, *Gesammelte Werke José Ortega y Gassets IV*, Stuttgart 1956, s. 171 (po nemecky prvýkrát 1937).

<sup>18</sup> R. Jakobson: *Linguistische Aspekte der Übersetzung*, *Semiotik (ausgew. Texte 1919-1982)*, ed. E. Holenstein, Frankfurt a. M. 1988, s. 481-491.

<sup>19</sup> Podľa W. Benjamin: *Die Aufgabe des Übersetzers*, *Schriften I*, ed. T. W. Adorno – G. Adornová – F. Podszus, Frankfurt a. M. 1955, s. 53.

## PROBLÉMY S EXOTIZÁCIOU (VERFREMDUNG)

Pri "presvitajúcom" preklade, ktorý by originál nie "prekryl", ale zachoval jazykovo-štylistické štruktúry východiskového textu, by sa hneď objavili viaceré problémy. Po prvé by sme sa vystavili nebezpečenstvu "znásilňovania vlastného jazyka", pred čím varoval už Schleiermacher, po druhé by sme riskovali degradovanie prekladu na čiru pomôcku pre dorozumievanie a obohacovanie vlastného jazyka,<sup>20</sup> čím by sme vlastne popreli charakter prekladu ako samostatného umeleckého činu a znovutvorenia (Neuschöpfung). Dokonca je možné, že trvanie na jazykovej stavbe originálu by sa rovnalo takmer rezignácii, keďže veda a umenie smerujú, ako píše Humboldt, "k všeobecnejším, od národných názorov odbremeným ideálom": "Wenn aber das Gleiche gesucht wird, kann es doch nur in verschiedenem Geiste errungen werden, und die Mannigfaltigkeit, in welcher sich die menschliche Eigenthümlichkeit, ohne fehlerhafte Einseitigkeit, auszusprechen vermag, geht ins Unendliche. Gerade von dieser *Verschiedenheit* hängt aber das Gelingen des allgemein erstrebten unbedingt ab" (1836). V Humboldtovej syntéze sa problém rozdielnosti národných spôsobov myslenia, ktorá sa manifestuje v jazykoch, a to vo "viazanej reči" a nielen v "slovách a pravidlách" ako "mŕtvej zlátaniny vedeckého rozpitvávania", teda v textoch a dielach, nakoniec stáva z podnetu, impulzu, dôvodu prekladov prvým predpokladom ich možného úspechu.

Po tretie by však bolo otazné, či by sa črtali osobitosti češtiny v nemčine voči osobitostiam slovenčiny naozaj dosť výrazne – pri veľkej blízkosti obidvoch jazykov by mohli aj presvitať, prežiť a nakoniec dominovať práve také jazykovo-štylistické zvláštnosti a zvyklosti, ktoré oba jazyky spájajú.

### PRÍSTUP K "CUDZIEMU" V ANTOLÓGII WIE LAUB VON EINEM BAUM

Vydavateľ Peter Zajac píše vo svojom úvode: "Slovenská poviedka žije vo viacerých kultúrach a jazykoch. Je krajinou slovenských, maďarských, nemeckých, ukrajinských, rusínskych, poľských, chorvátskych alebo židovských predkov a jazykov. Je krajinou multikultúrnou."<sup>21</sup> Táto nielen jazykovo, ale v najširšom zmysle chápaná multikultúrnosť je základným koncepčným pilierom celej knižky a viackrát sa reflektuje aj v samotných tex-

---

<sup>20</sup> R. Kloepfer: *Die Theorie der literarischen Übersetzung (Romanisch-deutscher Sprachbereich)*, München 1967, s. 61.

<sup>21</sup> P. Zajac: *Das Ganze sehen*, in *Wie Laub von einem Baum (29 Geschichten aus der Slowakei)*, ed. P. Zajac, Blieskastel 1994, s. 12.



toch. Navyše sú vo vydaní – a to vôbec nie náhodou – texty maďarských, na Slovensku žijúcich autorov, ktoré boli preložené priamo z maďarčiny. Bola to intencia, že sa tu stretávajú viaceré jazyky ako súčasť jedného regiónu, jedného spoločného kultúrneho kontextu. Rozhodne však nebolo zámerom rôznych pôvodov textov zachovať a nechať ho "presvitať" prípadným "poslovenčením" alebo "pomadžarčením" nemčiny, práve naopak, šlo nám o zviditeľnenie rozličných *individuálnych* spôsobov písania. O tom existovala aj tichá dohoda medzi všetkými, čo sa na tvorbe knihy zúčastnili. To "cudzie", napätie k druhému kultúrnemu kontextu, vystupuje o to zreteľnejšie cez "bezekvivalentnosť" vlastných mien a reálií,<sup>22</sup> napríklad v textoch Hruža, Šimku, Šikulu, Kadlečíka alebo Duška a tam, kde sa reálie v hromadnom výskyte stávajú zmyslotvorným momentom ako u Otčenáša, ktorého poviedka ostáva bez poznatkov insidersa vlastne nezrozumiteľná. V takých prípadoch sa dostávajú texty až na hranicu nepreložiteľnosti...

Zaujímavé je, že sa v knihe nachádza aj nemecky písaný text slovenskej spisovateľky Ireny Brežnej, v ktorom dochádza k (zrejme chceným) interferenciám medzi oboma jazykmi, v ktorých je autorka doma: vzniká niečo ako "exotizácia" nemčiny. Podobne ako v Berlíne žijúca česká spisovateľka Libuše Moníková prekračuje Irena Brežná jazykovo-štylistické normy nemčiny veľmi jemne, ale hmatateľne a obohacuje svoju nemčinu využitím dištancu, ktorý pociťuje voči ne-materčine, ako to aj sama reflektuje: "Das Deutsche als Tageslicht... betrifft die gedankliche Struktur, den Überblick, den mir die fremde Sprache schenkt, frei von würgenden Assoziationen, frei vom Dämmerlicht der Kindheit... Das Deutsche als die Dunkelheit der Blindheit: Denn auch ich schreibe mit dem Tastsinn, leiste mir sprachliche Blößen, die manchmal einen merkwürdig verschleierte[n], manchmal einen zu nackten Blick haben. Die Kommentare dazu höre ich mir wundernd an." Jej svojrázny prístup k nemeckému jazyku ako k veľmi formovateľnej, poddajnej surovine hodnotím však skôr ako komponent individuálneho jazyka a individuálnej výrazovej koncepcie, a nie ako zásadné odporúčanie pre preklad rozličných rukopisov. Znamená to teda zachovať istú skepsu voči exotizácii ako všeobecnej prekladateľskej metóde.

## DVA ČASY V JEDNOM TEXTE

Alta Vášová (nar. 1939) vpletie do svojho textu publikovaného v roku 1994 úryvky z korešpondencie Boženy Němcovej (1820-1862), teda texty, ktoré

---

<sup>22</sup> A. Popovič in *Originál / preklad – interpretačná terminológia*, ed. A. Popovič, Bratislava 1983, s. 193.

sú písané v staršom "état de langue" alebo "temporal dialect"<sup>23</sup> než text súčasnej autorky. Takto sa nestretávajú len dva jazyky a dve kultúry, ale aj dva časy s odlišným vývinovým štádiom jazyka. Žiada to raz "synchronny" preklad prítomnostného textu, raz preklad staršieho textu. To, čo Popovič označuje ako "medzičasový faktor v preklade" alebo Holmes ako "cross-temporal factor", to sa tu už aktivizuje v texte originálu. Pri preklade staršieho textu máme – podobne ako pri faktore jazyka a kultúry – zase dve možnosti: *modernizáciu* či "*re-creativ translation*" podľa Holmesa, ak vzdalujeme text od jazykového úzu originálu a približujeme ho úzu cieľového jazyka, pričom modernizáciu alebo aktualizáciu tu chápeme ako pendant pre *naturalizáciu*; alebo môžeme postupovať *historizáciou* či "*retentive translation*", ak približujeme prekladový text starobylému originálu. "Zachovávací" princíp historizácie či archaizácie by sme potom chápali ako pendant *exotizácie*.

Ako dôvody pre relatívne rýchle zastaranie prekladov, pre vnútrojazyčné preklady starších textov a pre aktualizácie, ktoré sú teraz vlastne pravidlom, sa uvádzajú zmeny jazyka, literárneho vkusu a literárnych konvencií, inovačné snahy prekladateľov a dokonca komerčné pohnútky, predovšetkým však cieľ, zrekonštruovať dojem, ktorý by o diele mohli mať súčasníci autora.

Mnohé príklady pre "reštaurujúce", archaizujúce (historizujúce) preklady sa datujú z 19. storočia, keď "Ilias" prekladali do strednohornej nemčiny alebo Danteho *Inferno* do francúzštiny 14. storočia. Ako cieľ takýchto podujatí, ktoré naskrze svedčili aj o "sebavedomí vtedajšej filologie",<sup>24</sup> sa uviedla tvorba dokumentov, ilustrácia súdobého jazyka istej epochy alebo vystopovanie potenciálnych možností jazyka s intenciou prispieť k ich opätovnému použitiu, ako to G. A. Bürger formuloval už v roku 1771: "Hiernächst bemühe man sich, die älteren Wortfügungen und Redensarten nachzuahmen. Sie haben vor den neueren oft einen nicht geringen Vorzug. Denn ich stimme denjenigen bei, welche sagen, daß die Wendungen der älteren Deutschen Sprache mehr Originelles an sich tragen..."<sup>25</sup> Aj tu ide, podobne ako pri exotizácii, o zámer jazykového obohacovania.

Právom však Pavel Eisner právom poukazuje na to, že archaizáciou sa dodáva dielu "posvätná jazyková patina", ktorú dnešný čitateľ v kontexte

---

<sup>23</sup> J. S. Holmes: *The Cross-Temporal Factor in Verse Translation*, *Slavica Slovaca* 1971, s. 326-334. Srov. *The Nature of Translation (Essays on the Theory and Practice of Literary Translation)*, ed. J. S. Holmes – H. de Frans – A. Popovič, Haag-Paris-Bratislava 1970.

<sup>24</sup> R.-R. Wuthenow: *Das fremde Kunstwerk (Aspekte der literarischen Übersetzung)*, Göttingen 1969, s. 65.

<sup>25</sup> G. A. Bürger: *Sämtliche Werke*, Göttingen 1835, s. 137.

východiskového jazyka síce tiež pociťuje, ktorú však dielo v čase svojho vzniku nemal.<sup>26</sup>

To platí aj pre náš príklad. Veľkí autori minulosti boli často jazykovými novátormi, a Božena Nemcová vo svojom čase určite nepoužila zastaraný jazyk, skôr naopak. Dnešný čitateľ však "posvätnú jazykovú patinu" bezprostredne cíti, je aktivizovaná práve aj čitateľom originálu. Zrekonštruovanie tejto patiny aj v nemčine bolo jednou možnosťou, ako zachovať kontrast medzi jazykom Alty Vášovej a Boženy Nemcovej aj v texte prekladu.

### PRECEDENČNÉ PRÍPADY

Pre prístup k "staršiemu" nemeckému jazyku jestvujú rôzne príklady v modernej pôvodnej tvorbe aj v prekladoch.

Do jazyka novely *Kein Ort: Nirgends*, ktorá tematizuje fiktívne stretnutie Kleista s Günderrodeovou, Christa Wolfová integruje výrazy z nemčiny obdobia romantizmu, ktoré sama pre seba znovuobjavuje. Text sa pociťuje ako moderný a "patinu" nemá, citáty z romantizmu nefungujú ako dokumenty, ale ako oživujúci moment, čím sú samé oživované, rehabilitované a inkorporované do moderného jazyka.

V prekladovej literatúre sa zas oplatí pohľad na listy a denníky. V knihe *Briefe an die Mutter* Juliusza Słowackého sa prekladateľka Roswitha Buschmannová vcítila do jazykových zvykov romantiky bez toho, aby ich imitovala, skôr ich jemne napodobňuje: na markantných miestach v lexike, v syntaxi, v gramatických formách, zvratoch a vo zdvorilostných formulách.

Zvlášť zaujímavý príklad je preklad knihy Kazimierza Brandysa *Variationen in Briefen*, rodinnej ságy vo forme listov, ktorá sa tiahne cez niekoľko storočí – čo sa aj prejavuje v rozdielnom staršom alebo novšom jazykovom úze.

Dá sa teda skonštatovať, že prekladateľské skúsenosti v tejto oblasti jestvujú a dá sa s nimi rátať aj pri nových prekladoch.

### ZÁVER

Pri preklade prózy Alty Vášovej *S Boženou* som postupovala pri Vášovej partiách skôr naturalizáciou, ktorá by zodpovedala modernizácii, a s textami Boženy Nemcovej skôr archaizáciou, ktorá by zodpovedala exotizácii. Tým som sa vlastne dopustila vnútrotextového zlomu v prekladateľskej

---

<sup>26</sup> P. Eisner: O vecch nepřeložitelných, *Slovo a slovesnost* 1936, s. 230-238.

konceptii, ktorý sa mi tu však zdal byť funkčný, pretože umožnil zachovanie zmysluplného kontrastného jazykovo-štylistického prvku aspoň v časovom rozmere, takže vo výsledku aj prekladový text signalizuje to, čo je markantné v origináli: podvojnásť a hľadanie dialógu. Dynamizácia textu na základe alternujúceho protikladu je tým zabezpečená.

Môj pôvodný problém dvoj- alebo viacjazyčného textu, biliterárnosti a bikulturality, ktoré sa mali transponovať do prostredia iného komunikačného spoločenstva, je však i naďalej otvorený...